

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Juhász József

FELBOMLOTT? SZÉTVERTÉK? ELBUKOTT?

**Paradigmák, viták, narratívák Jugoszlávia dezintegrációjának
historiográfiájában**

Budapest, 2019

I. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök tudománytörténeti előzményei és a doktori mű célkitűzései

A jugoszláv dezintegráció historiográfiája a magyar történettudományban fehér folt. Számos fontos munkáról jelent meg kiváló recenzió a Klio, a Külügyi Szemle vagy a Világtörténet hasábjain Arday Lajos, Szilágyi Imre, Vukman Péter és mások tollából, Sokcsevits Dénes Horvátország-történetének megfelelő fejezetei igen informatívak a horvát szakirodalom tekintetében (beleértve a horvátul elérhető nyugati munkát is), s hasonló mondható el Stefano Bottoni Kelet-Európa-történetéről olasz vonatkozásban. A téma átfogó feldolgozása azonban még nem történt meg.

Külföldön már az 1990-es évek második felében napvilágot láttak a felbomlás irodalmának első összefoglalásai és historiográfiai elemzései. 1996-ban Gale Stokes és szerzőtársai az *Instant History* c. munkájukban¹ az 1990-es évek első felének irodalmát értékelve elsősorban a politikai elfogultságokra és a szakmai leegyszerűsítésekre mutattak rá, de kiemelték néhány jól sikerült és haszonnal forgatható könyvet is (Bennett: *Yugoslavia's Bloody Collapse*, Cohen: *Broken Bonds*, Silber-Little: *The Death of Yugoslavia*, Woodward: *Balkan Tragedy*). A Quintin Hoare és Noel Malcolm által szerkesztett 1999-es *Books on Bosnia* c. kötet viszont már az addigi könyvtermés átfogóbb (és a cím sugallatától eltérően nemcsak a Bosznia-irodalomra szorítkozó) rendszerezése, amelyben több fontos szakmunkáról részletes elemzést is olvashatunk.

A 2000-es és 2010-es évtizedben újabb elemzések sora látott napvilágot. Ebből a gazdag historiográfiai termésből a legfontosabbak Sabrina P. Ramet, Jovo Bakić, Dejan Jović és Jasna Dragović-Soso munkái. Különösen sokat foglalkozott a kérdéssel Sabrina Ramet. A mai nyugati jugoszlavisztika doyenjének számító, jelenleg a norvégiai Trondheimi Egyetemen oktató amerikai politikatudós visszatérően szemlézi a téma szakirodalmát. Legfontosabb historiográfiai munkája a *Thinking about Yugoslavia*, amelyben mintegy 130 nyugati és délszláv munkát ismertetve mutatja be a Jugoszlávia felbomlásával és a háborúkkal kapcsolatos interpretációkat. Mondandóját azon viták köré építi, amelyek a leginkább megosztják a jugoszláv dezintegráció szakirodalmát. Ezek közül a legfontosabbak a Jugoszlávia összeomlásának gyökereiről; a háborúkért való felelősségről, különösen Milošević szerepéről; valamint a nemzetközi közösség délszláv válsággal kapcsolatos tevékenységéről, főképp az 1991-es német elismerési politikáról és az 1999-es NATO-beavatkozásról folyó viták.

Ramet könyve ambiciózus, informatív és átfogó historiográfiai összegzés, amelyet nagy haszonnal forgathat minden szakember és érdeklődő. De kritikát is megfogalmazhatunk vele szemben.

¹Stokes – Lampe – Rusinow – Mostov: *Instant History. Understanding the Wars of Yugoslav Succession. Slavic Review*, 1/55 – A Tézisekben hivatkozott művek teljes bibliográfiai adatsora megtalálható a disszertációban.

A kötetből hiányzik több jelentős vagy legalább karakteres munka, például John Lampe Jugoszlávia-története, Richard Holbrooke-nak a daytoni szerződést előkészítő és lebonyolító amerikai politikát bemutató memoárja, vagy Jelena Guszkova és Valère P. Gagnon munkássága. Emellett Ramet többször kiesik a tárgyszerű recenzens szerepéből. Azokat a szerzőket, akikkel egyetért, illetve a könyveiket érzelgősen magasztalja (többek között Branimir Anzulovic, Norman Cigar, Daniele Conversi, Noel Malcolm, James Gow, Louis Sell munkáit), viszont a más platformon állókat, például Susan L. Woodwardot hajlamos szélsőségesen elítélni.

Jovo Bakić *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači* c. könyvében, miután kifejti saját véleményét a felbomlásról, bő 500 oldalon taglalja Jugoszlávia „lerombolásának” szak- és politikai irodalmát. Az áttekintett anyag mennyisége ezúttal is elismerésre méltó, az pedig külön érdeme a könyvnek, hogy rámutat a jugoszláv dezintegráció körüli diskurzusok politikai aspektusaira, a különböző interpretációknak és képviselőiknek a hegemon ideológiai pozíció megszerzéséért/megtartásáért vívott küzdelmeire. Bakić könyve Ramet munkájához hasonlóan igen informatív és hasznos, ám szintén ahhoz hasonlóan nem mindig kiegyensúlyozott. A könyv maga is példázza az ideológiai rivalizálást és Bakić sem mentes az általa szerbofóbnak tekintett koncepciók és szerzők politikai minősítgetésétől (a szeparatizmus igazolói, moralizálók, képmutatók; többek között éppen Ramet kapcsán találkozhatunk ilyen kijelentésekkel²).

Dejan Jović szintén többször kifejtette véleményét a jugoszláv felbomlás irodalmáról. Előbb a *The Disintegration of Yugoslavia. A Critical Review of Explanatory Approches* c. tanulmányában foglalta össze a különféle magyarázatokat és megközelítéseket, majd nézeteit kibővítve és továbbgondolva újra publikálta a jugoszláv felbomláshoz vezető utat bemutató könyvében, külön fejezetet szentelve a témának.³ Jović más módot választott a szakirodalom rendszerezésére, mint Ramet vagy Bakić: ő a domináns érvrendszereket gyűjti össze. Véleménye szerint (írásának második változata alapján) a következő alapvető argumentációs logikákkal találkozhatunk a jugoszláv dezintegráció magyarázataiban: a gazdasági válság romboló hatása; az „ősi etnikai gyűlölködés” tévhite; a nacionalizmusok Jugoszlávia legyőzőjeként való prezentálása; a (túl nagy) kulturális különbségekkel való érvelés; a nemzetközi változások következményeinek előtérbe állítása; a meghatározó személyiségek destruktivitásának hangoztatása; a régi soknemzetiségű birodalmak felbomlásának analógiája; a strukturális és intézményi okok, például az 1974-es alkotmány és az 1990-es választási rendszer dezintegratív hatásának kiemelése. Jović kategóriái jól orientálnak a szakirodalmi tájékozódásban, de eszmefuttatásai nem mindig konkrétak. Ahelyett, hogy részletesen elemezné magát a szakirodalmat, többször elvont szinten marad, s olyankor a mondandója kimerül a

²Bakić: *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*, 148, 330.

³Kritička analiza dosadašnjih interpretacija. In: *Jugoslavija: Država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974–1990)*.

gazdaság és a politika kölcsönhatásairól, a nacionalizmusról vagy a személyiségek történelmi szerepéről szóló általános fejtegetésekben.

Jasna Dragović-Soso *Why Did Yugoslavia Disintegrate?* c. historiográfiai áttekintése szintén csokorba szedi a dezintegráció-magyarázatokat.⁴ Ő öt alapvető teória-típust sorol fel, amelyekkel a szakirodalom értelmezi Jugoszlávia felbomlását. Az első a hosszú távú történelmi faktorokat helyezi előtérbe; a második a három „államalapító” nép (szerbek, horvátok, szlovének) nemzet- és államépítő ideológiáinak a rivalizálását hangsúlyozza; a harmadik a szocialista Jugoszlávia strukturális problémáira koncentrál; a negyedik a felbomláshoz vezető közvetlen belpolitikai okokat, az 1980-91-es évek eseményeit állítja előtérbe; s végül a magyarázatok ötödik csoportja a külső, nagyhatalmi faktorokra fókuszál. Dragović-Soso összegzését Jović áttekintéséhez hasonlíthatjuk: komoly orientáló erővel bír, de nem mindig konkrét. Ezt azonban ezúttal a rövid terjedelemmel magyarázhatjuk, nem a Jovićnél egyértelműen kiérezhető túlzott teoretizáló és eredetieskedő hajlammal.

Magam az 1980-as évek elején kezdtem el foglalkozni Jugoszláviával, de érdeklődésem 1989-90-ig az öngazgatásos szocializmus-modellre irányult, attól kezdve viszont az események alakulásával párhuzamosan a dezintegráció veszélyére, majd lefolyására. Jelen disszertációban arra tettem kísérletet, hogy bemutassam és kritikailag értékeljem a jugoszláv dezintegrációnak – a közelmúlt történelmének egy fontos, a régió túlmutató tanulságokat is hozó, Magyarországot és vajdasági magyarságot közvetlenül is érintő eseménysorozatának – a historiográfiáját, összefoglalva a délszláv föderáció széthullásáról és az 1990-es évek nyugat-balkáni háborúiról megfogalmazódott alapvető magyarázatokat. Célom volt áttekinteni azokat az interpretációs kereteket, „paradigmákat”, amelyekkel az egyes szerzők értelmezik a történetet, összegezni a különféle koncepciókat szembe állító legfontosabb vitákat, s végül teoretikus és ideológiai alapjaik szerint kategorizálni a felbomlás-magyarázatokat.

II. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök forrásai, a feldolgozásuk során használt módszerek

A jugoszláv dezintegráció és a nyugat-balkáni háborúk forrásanyaga jelentős részben kiadatlan, sőt ismeretlen. Azonban az utódállamok, nagyhatalmak és nemzetközi szervezetek megfelelő archív dokumentációjának kezdetben teljes elérhetetlensége és ma is igen korlátozott hozzáférhetősége ellenére a jugoszláv végkifejlet jól feldolgozottnak tekinthető. Ugyanis a nemzetközi jelenlétnek, a szemben álló felek közlési politikájának, valamint a háborúk során elkövetett bűntettekben eljáró Nemzetközi Büntető Törvényszék (ICTY) mintegy 2,5 millió oldalnyi periratban megtestesülő

⁴In: *State Collapse in South-Eastern Europe*, I. fejezet.

gyűjtőmunkájának köszönhetően a jugoszláv/posztjugoszláv 1990-es évek a kortárs egyetemes történelem egyik legjobban dokumentált eseménysorozata lett. Ezek lapján a téma szakirodalma napjainkra valóban könyvtárryira nőhetett, sőt nem kevés azoknak a historiográfiai műveknek a száma sem, amelyek ezt a könyvtárryi irodalmat elemzik és rendszerezik. S kétségkívül megállapítható, hogy a relatíve jó dokumentáltságnak köszönhetően a „jugoszlavisztika” kitermelt már sok olyan tudományos elemzést a felbomlás történetéről, amelyek értékesnek és időtállóak, vagy legalább karakteresnek mondhatók, s amelyek érdemesek az összegzésre.

Dolgozatom egésze nem a szó legszorosabb értelmében vett historiográfiai összegzés. Az ugyanis „klasszikusan” az adott témakör történettudományi produktumainak és eredményeinek az összefoglalását jelenti, ezúttal viszont zömmel más diszciplínák művelőinek a munkáit taglalom. Ennek az az oka, hogy a Jugoszlávia felbomlásáról szóló feldolgozások többsége nem történészek tollából származik, hanem a széles értelemben vett politikai tudományok képviselőinek az írása. Politológusok, a nemzetközi kapcsolatok és a biztonságpolitika szakértői, helyi tapasztalatokkal rendelkező diplomaták és újságírók, a kisebbségi kérdések kutatói, szociológusok és szociálpszichológusok, a nemzetközi és az alkotmányjog művelői szenteltek könyvet a témának. Sőt, eddig a felbomlás szakirodalmának összefoglalásait is többnyire nem-történészek írták meg.

A professzionális történészek kezdetben hallgattak, az 1990-es évek közepéig szinte teljesen, de azóta is gyakran csak tanulmányokat vagy egy-két, átfogó munkán belüli fejezetet szentelnek az 1991 körüli és utáni eseményeknek. A professzionális történész-szakma óvatosságát nemcsak a már említett – természetes – módszertani okok magyarázták. Ahogy Norman Naimark írja, nyugati történészeket zavarba hozták, szinte sokkolták az események, a belgrádi politika agresszivitása és a zágrábinak a nagyhorvát nacionalizmussal való kokettálása, a délszláv szakmabeliek pedig, különösen a szerbek, a háborús politika szolgálatába szegődtek, így ha megszólaltak, rendszerint propagandistaként tették.⁵ Ehhez járult még egy generációs sajátosság. A Naimark által említett megdöbbenés főleg azokra volt jellemző, akik pozitív attitűddel viseltettek Jugoszlávia iránt, de a délszláv témákkal régebb óta foglalkozó (és nem ritkán délszláv családi háttérű) nyugati szakértők többsége ilyen volt. Számukra az erőszak féktelen tobzódása bizonyos fokig ellent mondott addigi munkásságuknak: látták ugyan annak veszélyét, de kevesen számítottak rá ténylegesen.

A más attitűddel és metodológiával dolgozó, jelen-centrikus társadalomtudósok érdeklődését viszont éppen ellenkezőleg, s az aktualitás miatt teljesen érthetően, azonnal magukra vonták az események, csakúgy mint az újságírókét. Ráadásul a fiatalabb kutatóknak vagy a „kívülről érkező” kommentátoroknak kevésbé voltak a fentiekhez hasonló blokkoló gátlásaik. Többen például, akik később kutatói pályára léptek és tudományos reputációt szereztek maguknak, újságíróként kezdtek

⁵Naimark–Case (urs.): *Jugoslavija i njeni povjesničari*, Predgovor, str. XII.

foglalkozni Jugoszláviával, mint Christopher Bennett vagy Noel Malcolm (ő ugyan történészként kezdte pályafutását, de teljesen más témákat kutatva, s Jugoszlávia iránt csak újságírói korszakában – 1987-95 – kezdett érdeklődni).

Ezekből következett, hogy a jugoszláv dezintegráció „első történetét” nem a történészek írták meg. Ez a jelenség persze nem ismeretlen a kortárs témáknál, s kétségkívül jár hátrányokkal (gyengébb forrásbázis, a szélesebb történelmi kontextusok elhanyagolása). De nem teszi „eleve értéktelenné” más tudományágak művelőinek effajta munkáit, mert – Bibó István „cseppfolyós pillanatokról” szóló közismert gondolatát parafrázálva – a hosszútávú történeti tényezők „csak” az alternatíva-keretet jelölik ki, de nem fatalisztikus determinálói az azon belüli egyes eseményeknek. Azok a maguk konkrétságában a rövidebb távú társadalmi, gazdasági és politikai körülmények függvényei, ezért gyakran jobban is tanulmányozhatók a társadalomtudományok, a politológia vagy a biztonságpolitikai elemzés eszközeivel. Sőt a társadalomtudósok multidiszciplinaritás iránti affinitása és jelencentríkussága révén előnyei is lehetnek a „kívülállók történészkedésének.”

Eleinte azonban inkább a hátrányait láthattuk. A történettudomány adottságai, lehetőségeinek korlátozottsága, illetve egyes művelőinek személyes szempontjai és/vagy „politikai és ideológiai elfoglaltsága” olyan űrt teremtett, amelyet könnyen kitölthetett az „instant history.” Vagyis az a politikai propagandából, politikusi memoárokból, újságírói munkákból kikerekedő és a felbomlásról, Jugoszlávia, sőt a Balkán egészéről szóló leegyszerűsítő narratíva, amelynek legtöbbször emlegetett példája Robert Kaplan amerikai újságíró *Balkan Ghosts* c. könyve. Ezek a szimplifikációk és előítéletek inspirálták Maria Todorovát a Nyugat Balkán-képét elemző *Imagining the Balkans* megírására. A „történész-céh” védelmében azért megjegyezhetjük, hogy John R. Lampe már 1996-ban vállalkozott egy átfogó Jugoszlávia-történet megjelentetésére (*Yugoslavia as History*), és az 1990-es évek első felében megjelent, érthetően a rendszerváltásra fókuszáló keleteurópa-történetek is gyakran tartalmaztak egy-egy Jugoszlávia-fejezetet (például Gale Stokes: *The Walls Came Tumbling*, 7. rész). Ezek azonban kezdetben elvesztek szimplifikáció-áradatban. Később azonban, részben a történészek megszólalásának, részben más diszciplinák (sőt a minőségi zurnalisztika) történeti kérdésekben jól eligazodó művelőinek köszönhetően lényegesen megváltozott a helyzet.

A feldolgozás módszereit tekintve a disszertáció egyrészt narratív (a szükséges mértékig bemutatandó azokat a folyamatokat, amelyekről maguk az interpretációk szólnak), másrészt összehasonlító jellegű: összeveti a különböző interpretációkat, elsősorban a közöttük meglévő eltérésekre és vitákra koncentrálva, illetve arra, hogy milyen tényezők mondanak ellent az adott interpretációnak. Az egyes művek csoportosításakor alapelvnek azt tekintettem, hogy az adott szerző, illetve mű mit tart a felbomlás legfőbb okának és kit a háborúk okozójának, illetve hogy a háborúkat belső, polgárháborús vagy külső, agressziós konfliktusként prezentálja-e? Ezek alapján megállapítható az adott mű egész koncepciója és az adott szerző tudományos és ideológiai pozíciója.

A disszertáció írása során több száz monográfia sok tízezer oldalának szisztematikus végig, vagy újraolvasására persze nem vállalkozhattam – s akkor még nem is említettük a tanulmányokat, dokumentum- és konferencia-kiadványokat, internetes portálokat. A mennyiségre jellemző, hogy Rusko Matulić 2014-es bibliográfiája 110 oldalon sorolja a Jugoszlávia felbomlásához kapcsolódó címeket.⁶ Csak egyfajta „relatív teljességre” törekedhettem, vagyis a releváns interpretációknak és az azokat „ideáltipikusan képviselő” munkáknak a bemutatására, de ezt reményeim szerint sikerült a szükséges szinten megtennem. A budapesti nagy könyvtárak könyv- és folyóirat-állománya mellett ebben nagy segítséget jelentettek az ex-jugoszláv államokban tett bevásárlásaim, valamint az, hogy ma már sok könyvészeti anyag az interneten is hozzáférhető.

III. A doktori mű főbb eredményei

A disszertáció a magyar történettudományban első ízben foglalja össze és teszi historiográfiai elemzés tárgyává a jugoszláv dezintegráció és a nyugat-balkáni háborúk szakirodalmát. Vizsgálataim egyes eredményeit korábban már publikáltam⁷, de a többségét a jelen értekezésben fogalmaztam meg először, igyekezvén átfogó és egységes narratívába foglalni azokat. Megítélésem szerint sikerült szakszerűen és a hazai történetírásban hiánypótló módon összefoglalnom az egyes interpretáció-típusokat, bemutatnom azok jellemző műveit és gondolatmenetét, rámutatnom a különböző felfogások teoretikus, ideológiai hátterére, illetve a közöttük meglévő tartalmi egyetértésekre és ma is folyó vitákra.

Kutatásaim eredményei az alábbiakban összegezhetők. A jugoszláv dezintegráció magyarázatait négy alaptípusba soroltam. Az elsőt az (etno-)kulturális tényezőkre koncentráló, *orientalista jellegű koncepciók* alkotják, amelyek nem egyszerűen a délszláv térség etnikai sokféleségére, hanem az egyes népek kulturális különbözőségeire és „a domináns szerbek balkanizmusára” fókuszálnak, s azok alapján pesszimista módon (a felbomlást szinte elkerülhetetlennek tekintve) mutatják be Jugoszlávia történetét és végnapjait. Ezekben a Said-i orientalizmus-felfogásra⁸ emlékeztető kultúr-determinista leírásokban a Balkán a modern Nyugat

⁶Bibliography of Sources on the Region of Former Yugoslavia. Vol. III, 73-183.

⁷Így látták ők. Délszláv könyvek a délszláv válságról. *Társadalmi Szemle*, 1998/6, 84-94.

Savremena mađarska istoriografija o Jugoslaviji. *Tokovi Istorije*, 2/2010, 169-184. (főleg 173-175., 177-179. old.) Jugoszlávia felbomlásának interpretációi a nyugati szakirodalomban. *Közép-Európai Közlemények*, 2011/4, 60-68. Az „öngyilkos állam” teóriája. Dejan Jović koncepciója Jugoszlávia felbomlásáról. In: *Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére*, 369-377.

A jugoszláv dezintegráció baloldali narratívája. In: *Tertium datur. Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára*, 372-380.

⁸Edward Said *Orientalizmus* c. könyve a Keletről szóló domináns nyugati értelmezéseket olyan diskurzusként mutatja be, amely a Nyugat Kelet feletti uralmának ideológiai alátámasztását szolgálja. Maria Todorova *Imagining the Balkans* c. könyve pedig az 1990-es évek nyugati Balkán-értelmezéseit elemezve mutatott rá azok orientalista gyökereire.

antitéziseként jelenik meg⁹, mint olyan etnikailag tarka régió, amelyet egyfelől nagyfokú vallási-kulturális-civilizatórikus diverzitás jellemez, másfelől a Nyugathoz viszonyított általános elmaradottság (s azon belül, ami különösen fontos, az etnikai-kulturális tarkaság demokratikus kezelését lehetetlenné tevő premodern-etnicista nemzetfelfogás és militarista politikai kultúra). Ebben az értelmezési keretben Jugoszlávia két legfőbb jellemzője a soknemzetiségű jelleg és a balkániság, s a problémákat csak tetézte, hogy kulturálisan nyugati karakterű közép-európai népeket is „bekebelezett.” Az 1990-es évek pedig az atavisztikus etnikai háborúk korszakaként jelennek meg: a boszniai háború például olyan „primitív törzsi konfliktus [volt], amelyet csak antropológusok érthetnek meg.”¹⁰ Ezt a paradigmát leginkább Sabrina P. Ramet *Balkan Babel* c. könyvével (főleg annak első és második kiadásával), valamint Samuel P. Huntington civilizációs összecsapásokról szóló elméletével reprezentálhatjuk.

A második típust *tranzitológiai paradigmának* nevezem. Ezek olyan belpolitika-centrikus magyarázatok, amelyek a rendszerváltás elbuk(tat)ásában látják a lényegét. Az ide sorolható szerzők Jugoszlávia felbomlását alapvetően belső okokkal magyarázzák, de nem az általában vett balkáni sajátosságokra, hanem magára a jugoszláv államra koncentrálnak; s nem a problémákra önmagukban, hanem arra, hogy mit akart kezdeni a problémákkal a politikai elit és a véleményformáló értelmiség? Kezeleni, demokratikus átalakulással enyhíteni, vagy más célok érdekében felhasználni és élezeni (aminek következtében, elsőként és legintenzívebben a szerbiai politikai színtéren, végbement az etnonacionalizmusok feléledése és a posztkommunista autoritarizmussal való összefonódása)?

A térséget a Nyugat antitézisének látó orientalista magyarázatok is a korabeli nyugati korszellemből fakadtak, de jobbra a kulturális és történelmi antagonizmusok huntingtoni pesszimizmusával nézték a térséget. A rendszerváltás időszakának liberális éthoszáét és fukuyamai optimizmusát viszont inkább tükrözi ez a tranzitológiai (rendszerváltás-centrikus politikatudományi) felfogás. Eszerint Jugoszlávia polgári-demokratikus átalakítására volt esély (nem léteztek azt „szinte objektíve” kizáró nemzeti, gazdasági, kulturális akadályok), s a háború sem nemzetek, hanem nacionalizmusok között folyt. Ezen paradigma tipikus példái között említhető a Nemzetközi Balkánbizottság *Unfinished Peace* c. jelentése és Dejan Jović *Yugoslavia: A State that Withered Away* c. könyve, de felsorolhatók itt John Lampe (*Yugoslavia as History*) és Marie-Janine Calic (*Geschichte Jugoslawiens*) monográfiái is.

A felbomlás-interpretációk harmadik csoportja a *nagyszerb agresszió* téziséen alapszik. Eszerint az alapvető problémát az 1987-88-ban belobbant (részben a rendszerváltást elkerülni akaró Milošević által szándékosan belobbantott) nagyszerb nacionalizmus okozta, amely területszerző

⁹Chip Gagnon kifejezése (*The Myth of Ethnic War*, 1).

¹⁰ John Keegan brit hadtörténész véleménye, idézi Mazower: *Ethnicity and War in the Balkans* (<http://nationalhumanitiescenter.org/publications/hongkong/hongkong.htm>, letöltve 2017. 12. 13.)

agressziókat indított a jugoszláv föderáció más tagállamai ellen. Ez aktivizálta Jugoszlávia kisebb népeit, amelyek a nacionalizmustól ugyan maguk sem voltak mentesek, de – élve a bipoláris világrend felbomlása adta lehetőségekkel – mégiscsak a függetlenségért és a demokratikus fejlődés lehetőségéért léptek fel. Ez a paradigma a háború Bosznia-Hercegovinára való áttérjedésekor vált domináns magyarázattá, s azóta is őrzi hegemoniáját. Ennek szemléletét tükrözi James Gow *The Serbian Projekt* c. munkája, Ramet ide is besorolható *Balkan Babel*-je és *The Three Yugoslavias*-ja, vagy Noel Malcolm Bosznia- és Koszovó-történeti könyvei.

Ez a felfogás tartalmilag sok közös vonást mutat a két előzővel – és sok, azokhoz sorolható szerző, illetve mű kisebb-nagyobb mértékben használja is a nagyszerb agressziós argumentumokat –, mégis elkülönítendő azoktól. Ugyanis a tranzíciós megközelítésnél sokkal élesebb különbséget tesz az egyes nacionalizmusok között: az etnikailag tiszta Nagy-Szerbiát létrehozni akaró szerb agresszivitást állítja szembe más népek „demokratikus(abb)” nemzeti törekvéseivel, egyértelműen a nem-szerbekre „kiosztva” a morális fölényben lévő és külső segítségre méltó áldozat szerepkörét. Továbbá a nagyszerb agressziós érvrendszert alkalmazó szerzők nem egységesek több fontos kérdés megítélésében (Jugoszlávia fenntarthatósága, az 1991-es német elismerési politika, horvát-bosnyák háború). Ezeket illetően egy részük véleménye az orientalista, másoké a tranzíciós (sőt, időnként a baloldali) magyarázatokkal rokon.

A negyedik típus a nemzetközi interdependenciákra fókuszál, s főképp a *rivalizáló nagyhatalmi beavatkozásokat* okolja a tragikus jugoszláv végkifejletért. Természetesen az előző platformok is foglalkoznak a nemzetközi aspektusokkal, de általában csak követő jellegűnek tekintik a külső aktorok tevékenységét, illetve azt vetik a nagyhatalmak és a nemzetközi szervezetek szemére, hogy későn és következetlenül reagált Milošević politikájára. Ezzel szemben – a késő-szovjet és a korai orosz passzivitás miatt alapvetően a nyugati – nagyhatalmi beavatkozásokat okoló szerzők szerint megtévesztő Jugoszlávia belső okok miatti felbomlásáról beszélni. Nem vitatják, hogy voltak belső dezintegrációs faktorok, de megítélésük szerint az országot lényegében kívülről verték szét. A tőkés globalizáció és a hitelválság szétzilálta a (nem problémátlan, de működő) jugoszláv gazdaságot, a bipoláris világrend felbomlásával pedig az ország elvesztette az addigi szovjetellenes geopolitikai fontosságát a Nyugat szemében és tárgya lett a balkáni érdekszférák újra-felosztásáért megindult küzdelemnek. Ebben a rivalizálásban az újra-egyesüléssel önbizalmában megerősödött Németország a szlovén és a horvát szeparatizmus felkarolásával akarta érvényesíteni céljait. Vagyis lényegében a nyugati hatalmak (a neoliberális nyomást megtestesítő IMF, az NSZK, majd később a bosnyákok és az albánok patrónusaként fellépő USA és NATO) lökték a szétesés véres útjára a problémákkal küszködő, de életképes és a neoliberális globalizációval szembe szegülő Jugoszláviát. Ezt a szemléletet tükrözi Susan L. Woodward *Balkan Tragedy* és David Gibbs *First Do No Harm* c. könyve, a Raju Thomas szerkesztette *Yugoslavia Unraveled*, vagy a Crawford–Lipschutz szerkesztőpáros *The*

Myth of "Ethnic Conflict" c. tanulmánykötete.

Az első három paradigmát számos közös jellemző kapcsolja össze. Viszonylag egységesek több kulcskérdésben: a felbomlás belső okokból következett be, abban főszerepe volt a szerb nacionalizmusnak és a milosevicsi machiavellizmusnak, a nemzetközi intervenciók végső soron pozitívak voltak. Közösek vagy hasonlóak az alapértékeik: teoretikus és ideológiai alapzatukat többnyire a modernizációs és a szabadpiaci társadalom-elméletek alkotják, illetve a nemzetközi kapcsolatok tekintetében az ún. liberális-neoidealista iskola. Ezért *liberális narratívaként* foglalhatók egybe. Ezzel szemben a világrend neoliberális átrendeződését és a nagyhatalmi beavatkozásokat okoló szerzők többnyire rendszerkritikus *baloldali narratívában* prezentálják a jugoszláv dezintegrációt. Az ide sorolható szerzőkre ugyanis a mai globalizált kapitalizmus iránti (eszmeileg széles skálára támaszkodó – az anarchizmustól a neomarxizmuson át a libertárius és ökológiai értékrendig terjedő – és élességében is eltérő) kritikai attitűd jellemző. Ezért a jugoszláv dezintegrációt elsősorban az akkori időszak neoliberális nyugati expanziójából vezetik le.

Mindkét narratívának vannak előnyei és hátrányai. A liberális megközelítések gyakran jobbak a részletekben, a helyi események és folyamatok bemutatásában, de kritikátlanabbak a tágabb kontextusokban. Alaposan dokumentálják például a milosevicsi agresszivitást, a belső szerb „mikroimperializmust”, de hajlamosak átsiklani a neoliberális-globalista világrendszer „makroimperializmusa” felett, minthogy az nem a tradicionális és nyers politikai formákban jut érvényre. A jugoszláv belpolitikára is hajlamosak voltak, különösen eleinte, az 1989-es esztendő optimizmusával nézni és mindenkit nyugatos demokratának látni, aki nem kommunista.

A baloldali narratíva viszont a világgazdaságban és a nemzetközi kapcsolatokban lezajlott, Jugoszláviát hátrányosan érintő hosszútávú strukturális változásokat, „mélyfolyamatokat” hajlamos összezsúfolni a „politikai felszínnel”, a konkrét nyugati politikai lépésekkel. Azonban a dezintegráció sok aspektusa magyarázható ebben a Nyugat-kritikus logikában. A neoliberális külgazdasági elvárások válságmélyítő hatásából vagy a nyugati stratégiában betöltött jugoszláv szerep elveszéséből még nem következett, hogy a Nyugat fel akarta volna számolni magát a jugoszláv államot. A háború kitöréséig inkább a mérsékelt érdekeltség és érdeklődés volt jellemző, továbbá az a törekvés, hogy Ante Marković szövetségi kormányfőt, a „jugoszláv Gorbacsovot” támogatva Jugoszláviát „egészben vigyék át” a modern globális kapitalizmus új világrendjébe. A jugoszláv krízis akkor még (1991 nyaráig) nem okozott nagyhatalmi konfliktust, s nem voltak nagy eltérések a nagyhatalmak Balkán-politikái között. A baloldali logikában gondolkodó szerzőknél gyakori az is, hogy a titói Jugoszláviáról a nyugati baloldali közvéleményben kialakult pozitív képet átviszik a milosevicsi Kis-Jugoszláviára.

Azonban a baloldali narratíva a liberálisnál – amely a „fákat nézve nem látja az erdőt”¹¹ – jobban képes a történeteket a balkáni devianciából kiemelni és globális összefüggésekbe helyezni, s ezáltal olyan gazdasági, politikai és komparatív kontextusokra rávilágítani, amelyek más felfogások híveinek a figyelmét (ha nem is teljesen, de gyakran) elkerülik. Különösen a modern kapitalizmus világrendszer-szemléletére támaszkodó szerzők jobban képesek a globális, a regionális és a helyi-állami szintek, illetve a jelen eseményeinek és a történelmi előzményeknek az „együttlátására.” Ezért az érvek meggyőzőbbek, mint a kultúr-determinista, etnicista vagy (a gyakran ahistorikus) politológiai magyarázatok.

Az eddigiek elsősorban a dezintegráció nyugati magyarázataira vonatkoznak. A felbomlás tipikus szerb (és orosz¹²) interpretációi tartalmilag nagyon hasonlóak a nagyhatalmi beavatkozásokat okoló nyugati irányzathoz, de többnyire más a teoretikus és ideológiai bázisuk, illetve emocionális hátterük: a baloldali anti-globalizmus helyett inkább a valós vagy vélt szerb nemzeti (illetve orosz nagyhatalmi) sérelmek adják az alapjukat. Az ex-jugoszláviai nem-szerb interpretációk és a nagyszerb agresszió paradigmájában gondolkodó nyugati szerzők álláspontjai között szintén nagyfokú az azonosság, de az ideológiai és érzelmi alapzat ezúttal is más: a polgári-neoliberális világlátás helyett/mellett a horvát, bosnyák, albán stb. nemzeti (viktimológiai és/vagy triumfalista) látószög. Ezért az ide sorolható, sokszor kifejezetten nacionalista tónusú ex-jugoszláv felbomlás-magyarázatok egy harmadik típusként, *nemzeti narratívaként* csoportosíthatók (ami nem jelenti, hogy minden szerb, horvát stb. szerző ide tartozna!). A szerb, illetve a horvát, szlovén stb. interpretációk legtöbbször – függetlenül attól, hogy a történeteket merőben ellentétesen mutatják be – összeköti a „patrióta attitűd”, s ritkán jellemző rájuk a holisztikus szemlélet: a dezintegráció egésze csak háttérként szolgál például a szlovén vagy horvát függetlenség kivívásának bemutatásához.

Ez a narratíva a jugoszláv dezintegrációnak és a nyugat-balkáni háborúknak olyan prezentista és teleologikus előadása, amelyben a mai állapot (a kivívott – vagy, szerb esetben, a legalább részben helyreállított – nemzetállam) a történelem céljaként és „természetes eredményeként” jelenik meg. Az ide sorolható felbomlás- és háború-történetek, bár nem feltétlenül nacionalista pamfletek, gyakran nem a tudományos szférának, hanem inkább az állami emlékezet-politikának a részei. A funkciójuk az, hogy a múlt újra-definiálásával legitimálják az új államokat – vagy, szerb esetben, hogy magyarázatot találjanak a szerb történelem „elveszett évszázadára.” Ezt a nemzeti narratívát horvát részről például Ante Nazor (*The Croatian War of Independence*), bosnyák részről Smail Čekić (*The Agression*

¹¹ „A háború 1991-es kitörése után gyorsan elterjedt konvencionális felfogás szerint a háborút a sajátos balkáni gyűlölködés vagy Szerbia agressziója váltotta ki. Pedig a jugoszláv konfliktus elválaszthatatlan a nemzetközi átalakulásoktól és inter-dependenciáktól, nem korlátozódik a Balkánra, hanem része a politikai dezintegráció sokkal szélesebb körű jelenségének.” A válság okait és természetét illetően pedig az „alapvető félreértés annak az összefüggésnek a lebecsülése volt, amely országok legtöbbször esetében a belső folyamatok és a nemzetközi környezet között fennáll.” Woodward: *Balkan Tragedy*, 3.

¹² Guskova: *Istorija jugoslovenske krize*.

Against the Republic of Bosnia and Herzegovina), szerb részről az Antić-Kecmanović szerzőpáros (*Istorija Republike Srpske*) könyveivel reprezentálhatjuk. De a tartalmi átfedések és érzelmi rokonszenvek miatt egyes nyugati szerzők is beazonosíthatók a nemzeti narratívák „nemzetközi protagonistáiként”, például a szerbnek Gibbs, a horvátnak Ramet, a bosnyáknak Malcolm.

A két másik narratívára sokkal kisebb mértékben jellemző a politika-függés – de persze a korszellemtől, a korszak uralkodó eszméitől és politikai légkörétől azok sem függetlenek. Ahogy Robert Hayden írta, a tudományos diskurzus ezúttal sem légüres térben zajlott, s egyik vagy másik koncepció dominánssá válása nem választható el az adott korszak politikai, ideológiai és intézményi dominanciáitól: „A volt Jugoszláviáról folytatott tudományos viták annyira polarizáltak, mint az Izrael megteremtését vagy Ciprus felosztását övező viták, s egy tanulmány kritikussága gyakran jobban függ szerzőjének előre determinált pozíciójától, mint elméletének koherenciájától vagy érveinek megbízhatóságától és elegendőségétől. *Ha egy ilyen konfliktusban az egyik oldal politikailag nyer, akkor általában tudományosan is nyer, mert azokat az elemzéseket, amelyek azt mutatják, hogy a győztes politika valójában rossz, hajlamosak figyelmen kívül hagyni.* /kiemelés tőlem: JJ/. A politikai hegemonia intellektuális ortodoxiát teremt”.¹³

A szakirodalom vitáit több csoportba oszthatjuk. Vannak viták, amelyekben kezdettől fogva csak fokozati eltérések voltak a különböző szerzők és interpretációk között. Erre a legjobb példa Slobodan Milošević szerepének megítélése. Az elemzők elsőprő többsége vallja (bár ki kisebb, ki nagyobb jelentőséget tulajdonított neki¹⁴) a szerb/kisjugoszláv elnök politikájának destruktív (legalább a dezintegrációt katalizáló) hatását. Ebben az általános értelemben Milošević szerepének negatív megítélése inkább a szakmai egyetértés egyik példája.

Más esetekben a különböző álláspontokon lévő szakértők idővel hozzátvetőleges egyetértésre jutottak az adott kérdésben. Az 1990-es években írt munkákban például nagy szóródást tapasztalhatunk a háborúk áldozat-számát illetően, egyes esetekben extrém becslésekkel. Ramet közel félmillió halottat valószínűsít 1995-ig¹⁵, vagyis a koszovói háború nélkül, amelynek kapcsán az események hevében a 100 ezres szám is elhangzott.¹⁶ Azóta az ICTY, az IDS (Istraživačko-dokumentacioni centar, Sarajevo) és az emberi-jogi szervezetek anyag-gyűjtései és számításai alapján széleskörűen elfogadottá vált, hogy a tényleges áldozatszám hozzátvetőleg 135 ezer.

Számos kérdésben viszont a nézetkülönbségek megmaradtak, s a szerzők többsége a 2010-es

¹³ Hayden: *Blueprints for a House Divided*, 19.

¹⁴ Sell szerint például ő volt Jugoszlávia legfőbb sírásója (*Milošević*, 4), Gibbs szerint viszont csak egyike volt a politikai gazembereknek (*First Do No Harm*, 46).

¹⁵ Ramet: *Balkan Babel*: 317.

¹⁶ 1999 májusában William Cohen amerikai hadügyminiszter 100 ezer hadköteles korú albán férfi eltűnéséről és feltételezhető legyilkolásáról beszélt (Cohen Fears 100,000 Kosovo Men Killed by Serbs. *The Washington Post*, May 16, 1999).

években is fenntartotta az 1990-es években megfogalmazott álláspontjait. Ezen viták közül a legfontosabbak:

- Jugoszlávia fenntarthatósága vagy összeomlásának szükségszerűsége,
- a felbomlás okai (a külső vagy belső, a *longue durée* történelmi folyamatok vagy az 1980-91 közötti események a fontosabbak),
- a háborúk jellegének megítélése (polgárháború vagy nagyszerb agresszió),
- az 1991-es német elismerési politika szerepe a dezintegrációban,
- az 1999-es NATO-beavatkozás körüli vita (humanitárius intervenció vagy agresszió),
- Létezett-e Milošević-Tuđman alku Bosznia felosztásáról, „tervezett háborúvá” téve ezzel a boszniai eseményeket,
- a háborús bűntettek mértéke és jellege (melyik fél milyen mértékig felelős érte, kimeríték-e az ENSZ 1948-as genocídium-egyezményének népirtás-definícióját),
- Az ENSZ hágai Jugoszlávia-törvényszékének, az ICTY-nek a megítélése (szerbellenes politikai eszköz vagy igazságszolgáltatás).

Ezek a viták alapvetően két blokkra osztják a szakirodalmat: a liberális nyugati és a nem-szerb nemzeti narratívák (amelyek együtt felölelik a szerzők többségét) állnak szemben a baloldali, szerb és orosz narratívákkal. Ez a diametrális megosztottság azonban csak nagy általánosságban igaz. Több kérdés tekintetében ugyanis a frontvonalak átmetszik ezt a tengelyt: a nagyszerb agressziós érvrendszert (is) használó szerzők egy része például elveti azt – az orientalista és nagyszerb agressziós paradigmákban gyakori – állítást, hogy Jugoszlávia eleve összeomlásra ítélt mesterséges állam lett volna (L. Sell, Ch. Bennett), s az 1991-es német elismerési politika elítélése sem csak a „woodwardista szerzők” sajátja.

Összességében, mindhárom narratívát tekintve, mindegyik interpretáció-típusnak – az orientalista megközelítés szélsőséges ágának, a primordiális etnikai gyűlölködés platformjának¹⁷ és a nemzeti narratívák legélesebb, sovinizmusba és politikai propagandába hajló állításainak kivételével – van kisebb-nagyobb racionális tartalma, s valamilyen aspektusból mindegyik hozzájárulást jelent a jugoszláv dezintegráció multidiszciplináris és multikauzális értelmezéséhez. Ez legnagyobb mértékben a tranzíciós és a nagyhatalmi beavatkozások paradigmáiról mondható el (ha nem is minden, azokhoz sorolható elemzésről; például a nagyhatalmi beavatkozásokat okoló szerzők egy része hajlamos a közvetlen politizálásra). Sőt, mára már felhalmozódott annyi ismeretanyag, hogy

¹⁷Ennek „klasszikus kifejtése” Robert Kaplan *Balkan Ghosts* c. könyve, s ezt a megközelítést a tudományos világ csaknem egyöntetűen elutasította. De nem teljesen egyöntetűen. John Keegan már idéztük a boszniai háború kapcsán, Étienne Balibar francia filozófus pedig 1992-ben azt fejtegette, hogy szerbnek, horvátnak, muzulmánként lenni nem nemzeti vagy vallási kategória; akart-akaratlan reinkarnációi ők a civilizációs kibékíthetlenségeknek, klán-szolidaritásoknak, kölcsönös fanatizmusoknak (idézi Allcock: *Međunarodni Tribunal*, p.368/c.30.)

– nyilván nem „végleges”, de – érvényes tudásunk legyen a történekről.

A primer források nagyobb hozzáférhetőségére azonban továbbra is szükség van, csakúgy mint a tágabb komparatistikai szemléletre. A jugoszláv dezintegrációt kevesen vizsgálják az 1970-es évektől Nyugaton is tapasztalható szecesszionista törekvések tükrében (katalán, flamand, quebeci, skót stb. szeparatizmus). Rendszerint csak az európai szocialista rendszerek összeomlásának kontextusában tárgyalják, s még a radikális baloldali szerzők zöme is csak a félperiféria- és periféria-államok etnicizálódására tekint ki. De ha ez elegendő a Jugoszláviát elsöprő „etnikai reneszánsz” megmagyarázására, akkor miért támadtak fel a szecesszionista törekvések a jóléti és demokratikus nyugati országokban?

Az egyes feldolgozások tekintetében a modern délszláv történelem egészét illetően a legértékesebbek – az írásunkban tárgyalt 1991 utáni irodalomból – Lampe *Yugoslavia as History* és Calic *Geschichte Jugoslawiens* c. monográfiái, valamint a *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea* és a *Yugoslavia from a Historical Perspective* c. tanulmánykötet. A felbomlás közvetlen előtörténetéről D. Jović *Yugoslavia: A State that Withered Away* c. könyvét és a *State Collapse* c. tanulmánykötetet emelném ki (ez utóbbi már az 1990-es éveket is tárgyalja). Magáról a dezintegrációról mindmáig Woodward *Balkan Tragedy*-je az egyik legjobb összefoglaló¹⁸, különösen annak nemzetközi kontextusairól (bár a neoliberais külgazdasági nyomást túlhangsúlyozza), valamint L. Cohen *Broken Bonds*-ja. A válság diplomácia-történetét, a nagyhatalmak közötti vitákat illetően Gow (*Triumph of the Lack of Will*), Glaurdic (*The Hour of Europe*) és az időnként vitathatóan, sőt provokatívan non-konform Gibbs (*First Do No Harm*) munkáit emelném ki, a háborúk hadtörténetéről a *Balkan Battlegrounds* c. összefoglalást (bár csak az 1995-ig tartó háborúkat tárgyalja¹⁹), Slobodan Milošević politikájáról és szerepéről L. Cohen (*Serpent in the Bosom*) és Sell (*Milošević*) műveit, a szlovén és horvát politika felelősségéről pedig (időnkénti túlzásai ellenére) Hayden *Blueprint*-jét.

A források tekintetében a legátfogóbb elérhető gyűjtemény a hágai törvényszék dokumentációja (<http://www.icty.org/>), a memoárok közül pedig D. Owen EU-békeközvetítő *Balkan Odyssey* c. visszaemlékezése és az 1990-91-es szövetségi államfő, B. Jović *Poslednji dani* c., 1989-92 közötti napló-kivonata a leginformatívabb. Magáról a dezintegráció historiográfiájáról érzelmi elfogultságai és viszonylagos régisége ellenére (2005-ben jelent meg) Ramet *Thinking about Yugoslavia* c. munkája, valamint, különösen a vitás kérdéseket illetően, a *Confronting the Yugoslav Controversies* c. tanulmánykötet adja a legjobb összefoglalást.

¹⁸ A Google Scholar a *Balkan Tragedy*-re 2019. 01. 16-án 1598 citációt mutatott (https://scholar.google.hu/scholar?q=Susan+L+Woodward&btnG=&hl=en&as_sdt=0%2C5). Ezzel minden bizonnyal ez a legtöbbet idézett könyv a jugoszláv dezintegrációról (ezen a véleményen van több szerző, így Jovo Bakić /*Jugoslavija*, 319/ és Josip Glaurdic /*Yugoslavia's Dissolution*, 23/).

¹⁹ A *Balkan Battlegrounds* mellett jól használható C. R. Nation *War in the Balkans 1991-2002* c. könyve, amely már az 1998-2001-es koszovói és a macedóniai harcokat is összefoglalja.

IV. A doktori mű által tárgyalt kérdéskörökben korábban közzétett publikációk

Könyvek

1. *A délszláv háborúk*. Budapest, 1997, Napvilág.
2. *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Budapest, 1999, Aula.
3. *Koszovó. Egy válság anatómiája*. Budapest, 2000, Osiris (társzerzőként Magyar Istvánnal, Tóth Péterrel és Valki Lászlóval).
4. *Kinek a békéje? Háború és béke az egykori Jugoszláviában*. Budapest, 2003, Zrínyi (társzerzőként Márkus Lászlóval, Tóth Péterrel és Valki Lászlóval).
5. *Két korszak határán. Tanulmányok Kelet-Európa jelenkortörténetéből*. Budapest, 2007, L'Harmattan – ELTE TDI (1., 2. és 4. rész).
6. *Föderalizmus és nemzeti kérdés. Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, 2010, Gondolat (5., 7. és 8. rész).
7. *Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955) / A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*. Senta – Szeged, 2013, VMMI – MNL CSML (társzerzőként A. Sajti Enikővel és Molnár Tiborral).

Könyvfejezetek, tanulmányok, konferencia-közlemények

1. A szerb-montenegrói szétválás. In: Bolgár Dániel – Fenyves Katalin – Vár Eszter Virág (szerk.): *Egy polgár emlékkönyvébe. Tanulmányok a 66 éves Gerő András tiszteletére*. Budapest, 2018, KIR Bt., 307-317.
2. A jugoszláv dezintegráció baloldali narratívája. In: Juhász József – Szvák Gyula (szerk.): *Tertium datur. Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára*. Budapest, 2018, Russica Pannonicana, 372-380.
3. Jugoszlavija 1941–1948. godine. In: Árpád Hornyák – Zoran Janjetović – László Bíró (urs.): *Mađari i srbi sa dve strane promenjive granice 1941-1948: Tematski zbornik radova*. Budapest, 2016, MTA BTK TTI, 19-37.
4. Királyságból a szocialista föderációba. In: Hornyák Árpád – Bíró László (szerk.): *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948. Történelem és emlékezet*. Budapest, 2016, MTA BTK TTI, 19-37.
5. Az „öngyilkos állam” teóriája. Dejan Jović koncepciója Jugoszlávia felbomlásáról. In: Juhász József (főszerk.): *Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére*. Budapest, 2016, L'Harmattan – ELTE BTK KETT, 369-377. old.
6. Az etnicitás eltűnése? A népek börtöne? A nemzetek inkubátora? In: Sipos Balázs – Szatmári Péter (szerk.): *Sokszínű politikatudomány. Bayer József 70. születésnapjára*. Budapest, 2016, L'Harmattan, 101-107.
7. Hungary and the Balkans in the 20th century – from the Hungarian Perspective. *Prague Papers on the History of International Relations*, 1/2015, 1-14.
8. Magyarok és szerbek, 1918-2012. *Századok*, 149/5 (2015), 1301-1305. (recenzió)
9. Az EU és a Nyugat-Balkán ma. *Mediterrán és Balkán Fórum*, VIII/2 (2014), 28-35.

10. A desztalinizáció kísérlete Jugoszláviában. In: Majoros István (főszerk.): *Hindu istenek, szíáni tigrisek. Balogh András 70 éves.* Budapest, 2014, ELTE BTK UJETT, 277-286.
11. A Kalasnyikov-ügy. In: Manhercz Orsolya (szerk.): *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből.* Budapest, 2014, ELTE Eötvös Kiadó, 433-440.
12. Lojalnost Zapadu i pragmatizam prema Srbiji. Politika Mađarske prema Srbiji nakon 1989. *Tokovi Istorije*, 2/2013, 211-224.
13. A szerbek képe a modern magyar közgondolkodásban. In: Erdődy Gábor (főszerk.): *Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára.* Budapest, 2013, ELTE Eötvös Kiadó, 396-399.
14. A Kominform és Jugoszlávia. In: Majoros István (főszerk.): *Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves.* Budapest, 2012, ELTE BTK UJETT, 319-328.
15. Jugoszlávia felbomlásának interpretációi a nyugati szakirodalomban. *Közép-Európai Közlemények*, 4/2 (2011), 60-68.
16. Új könyvek a Nyugat-Balkánról. *Világtörténet*, 1. (33) évf. (2011), 2-3 sz., 97-102 (könyvismertetések).
17. Az útkeresés évtizede. Jugoszlávia külpolitikája az 1950-es években. In: Gecsényi Lajos – Izsák Lajos (szerk.): *Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára.* Budapest, 2011, MTA TK – ELTE Eötvös Kiadó, 735-741.
18. Magyar-szerb kapcsolatok 1990 után. In: A. Sajti Enikő (szerk.): *Magyarország és a Balkán a XX. században.* Szeged, 2011, JATEPress, 155-162.
19. A horvát függetlenség kivívása és megvédése. *História*, 33/5-6 (2011), 82-89.
20. Savremena mađarska historiografija o Jugoslaviji. *Tokovi Istorije*, 2/2010, 169-184.
21. A Vajdaság és az autonómia. *História*, 32/1-2 (2010), 54-57.
22. Tito mint külpolitikus: az elnemkötelezettség és a magyar-jugoszláv kapcsolatok. *Bácsország (Szabadka)*, 53/5 (2010), 9-18.
23. Isztorija na szluzsbe „sztroitel'sztva nacji”. In: Tamás Krausz – Éva Varga (red.): *Eszmélet – Razdumya. Smena rezhima glazami Vengrov (1989-2009).* Moszkva, 2009, INION RAN, 114-121.
24. Új állam a Balkánon. *Limes*, 20/4 (2008), 87-102.
25. Die Ungarisch-Kroatischen Beziehungen zwischen 1945-2000. *Review of Croatian History*, II/1 (2007), 165-178.
26. Koszovó útja a függetlenségig. *Nemzet és Biztonság*, 1/1 (2008), 67-77.
27. Az albánok Jugoszláviában 1991 után. *História*, 29/2 (2007), 23-27.

28. Ethno-Federalism: Challenges and Opportunities. *Međunarodni Problemi*, LVII/3 (2005), 245-263.
29. Croatia and the European Union. *Analyst: Central East European Review*, I/1 (2005), 55-66.
30. Jugoszlávia 1945-2000. In: Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet. I. kötet: Európa*. Budapest, 2005, Osiris, 434-445.
31. Háborúk a Nyugat-Balkánon. *Múltunk*, XLIX/4 (2004), 305-342.
32. Jugoszlávia 1988-1991. In: Glatz Ferenc – Balogh Margit – Burucs Kornélia – Péterfi András (szerk.): *Proletárdiktatúrákból a polgári demokráciákba, 1989-1992. Rendszerváltások Európában és a nagyvilágban*. Budapest, 2004, MTA TK, 97-111.
33. A jugoszláv királydiktatúra. *Limes*, XV/2 (2003), 123-132.
34. Föderalista elméletek és kísérletek. *Múltunk*, XLVIII/1 (2003), 159-187.
35. Államjogi viták Jugoszláviában a felbomlás előtt. In: Ormos Mária (szerk.): *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Budapest, 2003, Osiris, 323-333.
36. Nemzetközi válságkezelés a Balkánon. In: Krausz Tamás – Szvák Gyula (szerk.): *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára*. Budapest, 2003, Pannonica, 104-108.
37. Defenzív nacionalizmus és pragmatizmus a poszt-milosevicsi Szerbiában. In: Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, 2003, TLA, 239-256.
38. Hungary and the Wars in Yugoslavia. In: Georgi Efremov (ed.): *The Balkans in the New Millennium*. International Conference, Skopje, 05. 25-26. 2001. MANU Press, Skopje, 2001, 283-285.
39. Jugoszlávia felbomlása. *História*, XXIII/9-10 (2001), 49-52.
40. Az illiberális demokrácia milosevicsi példája. *Politikatudományi Szemle*, X/1-2 (2001), 103-120.
41. Dayton. *Beszélő*, III/V/VI (2000), 78-84.
42. Az Akadémiai Memorandum szerepe a szerb nacionalizálódásban. *Limes*, XII/41-42 (2000/2-3, I. kötet), 171-176.
43. Az albán kérdés Jugoszláviában. In: Krausz Tamás (szerk.): *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Rigómezőtől Koszovóig*. Budapest, 1999, Napvilág, 91-98. (Bővített és átdolgozott változata: A koszovói válság történelmi háttere. Balkancenter.hu, 2007).
44. Bosznia: időzített béke. *Beszélő*, III/I/V (1996), 57-61.
45. Államnemzet, nemzetállam, kisebbség. *Társadalmi Szemle*, LI/8-9 (1996), 78-87.

46. A délszláv háborúk rövid története. *SVKI Védelmi Tanulmányok*, 11/1995, 7-88.
47. Lehetséges volt-e a békebeli Jugoszlávia? *Társadalmi Szemle*, XLIX/11 (1994), 55-60.
48. A többpártrendszer kialakulása Jugoszláviában. In: Bihari Mihály (szerk.): *A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában, 1989-1992*. Budapest, 1993, Kossuth, 446-466.